

דף מקורות - דין תבשיל שאיננו ראוי לאכילה בזמן בין השמשות

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מג ע"א

כופין את הסל לפני האפרוחין שיעלו וירדו [למרות שמבטל כלי מהיכנון]: קסבר מותר לטלטלו והתניא אסור לטלטלו: בעודן עליו [אסור לטלטלו], והתניא אף על פי שאין עודן עליו אסור [לטלטלו]: אמר רבי אבהו בעודן עליו כל בין השמשות מיגו דאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולי יומא

רש"י -

כל בין השמשות - אבל נתנו שם משחשיכה מותר ליטלו אם אין האפרוחים עליו [דהוי מוקצה לחצי השבת]

תוספות -

בעודן עליו כל בין השמשות - תימה הא כיון דבידו להפריחם למטה הוי גמרו בידי אדם ולית לן למימר מיגו דאיתקצאי לבין השמשות כדמוכח בפי' אין צדין (ביצה כו): ...? וי"ל דשאני קדירות אם הוה צריך להו בין השמשות היה מקררן וכן פולין ועדשים רצונו שיתבשלו בלא שום דיחוי אבל הכא רצונו היה שיעלו האפרוחין על הסל שלכך כפאו והרי שעה אחת הקצה אותו לצרכן ומיגו דאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולי יומא:

שו"ע אורח חיים - סימן רע"ט סעיף א'

נר שהדליקו בו באותה שבת, אע"פ שכבה, אסור לטלטלו. וכן מותר השמן שבנר שהדליקו בו באותה שבת, אסור לטלטלו ולהסתפק ממנו באותה שבת:

משנה ברורה סימן רע"ט ס"ק א'

אע"פ שכבה וכו' - והיינו אפילו לא נשאר בו שמן כלל והטעם דכיון דביה"ש היה אסור בטלטול לפי שנעשה הנר והשמן והפתילה בסיס לשלהבת שהוא דבר האסור בטלטול ומיגו דאיתקצאי לביה"ש איתקצאי לכולי יומא וזהו הנקרא בגמרא מוקצה מחמת איסור דקיי"ל ביה לאיסורא.

גומרו בידי אדם וגומרו בידי שמיים

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כו' ע"ב - כז' ע"א

בעי מיניה הלל מרבא יש מוקצה לחצי שבת או אין מוקצה לחצי שבת?
היכי דמי? אי דאחזי בין השמשות - אחזי, אי דלא אחזי - לא אחזי?
לא צריכא, דאחזי והדר אדחי והדר אחזי מאי? אמר ליה [רבא להילל]: יש מוקצה [לחצי השבת]
כאשר לפי לשון ראשון ענה רבא להילל שיש מוקצה לחצי שבת ואילו לפי האיכא דאמרי השני ענה לו שאין מוקצה לחצי השבת.
"ומסתבר כלשנא בתרא דבשל סופרים הלך אחר המיקל" [בית יוסף סימן שי' סעיף ג' בשם הרא"ש]

רש"י -

יש מוקצה לחצי שבת - משום חצי שבת, אם הוקצה בחציו מי הוי מוקצה לכולי שבת, אם לא, היכי דמי מכדי סתם מוקצה היינו גרוגרות וצמוקין, שמעלה אותן על מנת ליבשן, ומוקצה אותן לכך ומשמתחילין ליבש אין ראויין לאכילה עד שייבשו לגמרי, והא חצי שבת דקא אמרת, היכי מספקא לך אי דאחזו שנגמרה מלאכתן בין השמשות אחזו, ואין כאן אפילו חצי שבת בהקצאה כלל:
ואי דלא אחזו - בין השמשות ודאי אסורין, דאין כאן הכנה מבעוד יום, ומאן דאית ליה מוקצה הכנה מבעוד יום בעי, כדכתיב ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שמות טז):

אי דאחזו - בין השמשות:

למה לי הזמנה - הא ודאי כיון דחזא בהו דיבשו דעתיה עלויהו, שהרי לא הוקצו אלא ליבשן:
ואי דלא אחזו כי אזמין להו מאי הוי - הא לא חזי לאכילה, ולא מהניא להו הזמנה, דהוה ליה כמזמין עצים ואבנים לאכילה, דאין בריה אוכלתן:

הגמרא מביאה ברייתא שלכאורה מביאה ראייה לכך שאין מוקצה לחצי השבת:

...תא שמע היה אוכל בענבים והותיר והעלן לגג לעשות מהן גרוגרות לא יאכל מהן עד שיזמין מבעוד יום וכן אתה מוצא באפרסקין ובחבושין ובשאר כל מיני פירות, היכי דמי? אי דחזו - למה ליה הזמנה? אי דלא חזו - כי אזמין להו מאי הוי?!!...

לא צריכא דאחזו ולא אחזו, דאיכא אינשי דאכלי ואיכא אינשי דלא אכלי; אזמין - גלי דעתיה, לא אזמין - לא גלי דעתיה.

הגמרא מביאה ראייה לדין מוקצה לחצי שבת ממה שנוהג העולם:

אמר רבי זירא: תא שמע מפולין ועדשים [שאנו מבשלין ביום טוב - רש"י], דהא פולין ועדשים מעיקרא [בין השמשות - רש"י] חזו לכוס [חזין, כל דבר הנאכל חי קרי אכילתו כוסס - רש"י], שדינהו בקדרה - אדחו להו [כל זמן שרותחין-רש"י], גמר בשוליהו - חזו להו [אשתרו, ולא אמרינן שעה אחת היו מוקצות, וידחו-רש"י].

הגמרא דוחה ראייה זו כך:

אמר ליה אבבי: ולטעמך תקשי לך קדרות דעלמא, דהא סתם קדרות דעלמא בין השמשות רותחות הן ולאורתא אכלין מיניהו! אלא גמרו בידי אדם לא קא מבעיא לן כי קא מבעיא לן גמרו בידי שמים

רש"י-

ולטעמך - דמשוית להו לרתיחתן תורת מוקצה, וילפת מינה דאין מוקצה לחצי שבת: תקשי לך - מהשתא, דלא תוכל לתרץ היאך אנו אוכלים שום קדרות בלילי שבתות, דעל כרחך המוקצה לבין השמשות מוקצה לכולי יומא, והרי בין השמשות כל הקדרות מסולקות מרותחות מן הכירה, ואכלין מיניהו לאורתא: אלא מידי דגמרו בידי אדם לא קא מבעיא לן - דכיון דבידו לתקנו בו ביום לא מקצה ליה מדעתיה מפני דחייתו, הלכך, פולין ועדשים אינם ראייה לכאן, ומהאי טעמא נמי שרינן קדרות של בין השמשות: כי קא מבעיא לן גמרו בידי שמים - על ידי חֲמָה, דכיוון שאין בידו לתקנו מסח דעתיה מניה:

'שיטה מקובצת' -

אלא גמרו בידי אדם לא קא מבעיא - פירוש כגון קדרה שבידו לצננה.
אלא כי מבעיא לי כגון גמרו בידי שמים - והוא הדין נר שאין בידו לכבותו...

שיטת רבינו חננאל

ת"ש מפולין ועדשים כי בעת שהן יבישין ראויין לכוס עודנו בקידרא נדחו מלכוס ועדיין לא נתבשלו, נגמר בשולן - נראו, ואנו מבשלין אותן ביו"ט הנה הן מוקצה א"ל אבבי ולטעמך תקשו לך כל קדרות דבין השמשות דאינון רותחות בין השמשות ואין ראויות לאכילה ולאחר [כך] אוכלין מיניהו? אלא כל דבר שגמרו בידי אדם כגון אילו לא קמיבעיא לן דודאי אין מוקצה כי קמיבעי לן גמרו בידי שמים ולא איפשיטה.

'מאירי' על מסכת ביצה דף כו' ע"ב

...אלא כל שדחוי ותיקונו על ידי אדם והדיחוי נעשה על דעת תיקון - מותר ואפילו היה נדחה בין השמשות הואיל ובידי אדם נדחה ושנדחה על דעת שיהא מתוקן למחר כגון תבשיל שהוא בין השמשות בשיל ולא בשיל ואף על פי שנגמרו מיהא מעצמו שכל שסופו להיגמר מעצמו על ידי מעשה שכבר עשה האדם יראה לי ש'גמרו בידי אדם' הוא אף על פי שמקצת מפרשים טורחין בה בדרך אחרת... מתוך מה שכתבנו יתבאר לך (שהתמרים) [שהתמרים] שלנו שהושלכו מים בגיגית מערב שבת ולא נראו עד למחר שמותרות בשתייה למחר אף על פי שלא היה ראוי לשתייה בין השמשות שכל כיוצא בזה גמרו בידי אדם הוא שאף על פי שאין התיקון בידי אדם כל שמעשה שלו גורם גמר שלו גמרו בידי אדם הוא קרוי וכל שכן שאף בין השמשות ראויות הן למזוג את היין ואין דיחויים גמור:

משנה ברורה סימן שי' ס"ק יט'

...כתבו הפוסקים אימתי אמרינן דאתקצאי לבין השמשות דווקא דברים שגמרו בידי שמים כגון גרורות דאין נגמרין אלא ע"י חוס הקמה ושמה יהיה יום ענן בשבת ואסח דעתיה מנייהו אבל דבר שנגמר בידי אדם כגון תמרים שנתן עליהם מים בערב שבת אף דבודאי אינם ראויים בבין השמשות לא התמרים ולא המים דהא לא קלטו טעם התמרים שיהו ראויין לשתייה וגם התמרים לעת עתה לא חזיין, אפילו הכי לא אסח דעתיה דעתיה מנייהו על יום השבת שיהא מוקצה מחמת זה, דהא בידו להשהותן עד למחר שיקלטו טעם התמרים :

בית יוסף סימן שי' סעיף ה'

כתב ה'כלבו' בסימן נ"ח כל דבר שגמרו בידי אדם אינו מוקצה ואית דבעי למימר שאלו התמרים שנותנין עליהם מים בגיגית בע"ש או בערב י"ט ונדחו על ידי זה מיד או חזו להו בתר הכי בליל שבת או בליל יום טוב שלקחו טעם היין - מותר לשתותן ביום שגמרו בידי אדם אם שהו כפי הצורך ע"כ [וכתב עליו הב"י]: ודבריו תמוהים... דהני ודאי לא הוי גמרו בידי אדם :

שו"ע סימן שי' סעיף ה'

גרורות וצמוקים [בין בהתייבשו בחמה ובין שהושרו במים - הוספה שלין] דחזו ולא חזו, דאיכא אינשי דאכלי ליה ואיכא דלא אכלי ליה, אי אזמניה, נפיק ליה מתורת מוקצה; ואי לא, לא. אבל אם אינם ראויים והזמינם, הזמנה לאו מלתא היא :

ספר טורי זהב סימן שי' ס"ק ד'

אבל אם אינם ראויים כו' - כתב ב"י בשם א"ח תמרים שנותנין עליהם מים בגיגית בערב שבת ואינם ראויים ובשבת נעשו ראויים דמותרים בשבת :

והסביר אותו ה'לבושי שרד' כך:

ט"ז סק"ד ובשבת נעשו ראויים - רצונו לומר דבהא יש לומר מגו דאתקצאי לבין השמשות דהא בין השמשות לא הוי חזי וא"כ הוי כגרורות וצמוקים דדחיה בידיים וגם לא חזי בין השמשות וכמו שכתבתי אות וא"ו, אפילו הכי שרי והטעם ביאר שם משום דהוי גומרו בידי אדם ע"ש. ורצונו לומר דאמרינן בביצה דף כ"ז סתם קדרות הם רותחות בין השמשות ואין ראויות לאכילה ואיך אכלינן מינייהו באורתא אלא אמרינן מגו דאתקצאי אלא משום דהוי גומרו בידי אדם ופירש"י כיון דבידו לתקנו בו ביום לא מקציה ליה מדעתו מחמת דחייתו עכ"ל. וע"כ לאו דווקא פירוש 'דבידו לתקנו', דהא בין השמשות הוא רותח ואין בידו לתקנו אז, אלא על כורחך רצונו לומר כיון דפרי [=ברור] שיתקן מעצמו מיקרי גומרו בידי אדם [וכן משמע ממה שפירש"י שם גבי גומרו בידי שמים דהיינו ע"י חמה כו' ובה ספק הוא שמא לא יהיה חמה] דלא אסח דעתיה. ומשום הכי הנך תמרים שידוע שיהיה תיקונם בשבת כשנקלט טעם התמרים במים הוי גומרו בידי אדם כך נראה הכוונה. ודברי הבית יוסף תמוהים בזה מאוד. שוב מצאתי שכן הקשה בספר 'חמד משה' ומכל מקום קצת קשה לי בנר שכבה דאסרינן מטעם מגו דאתקצאי מ"מ לא אמרינן אם היה ברי לפי ערך השמן שיכבה בשבת מותר דהוי גומרו בידי אדם ויש לחלק [עיין בתוס' שהבאתי לעיל שעל פיו ניתן לחלק]

לסיכום נוכל לומר שלכתחילה יש להקפיד לבשל את המאכלים לפני השבת כך שכל המרכיבים בקדרה יהיו מוכשרים כבר בבין השמשות לאכילה וכשיטת רש"י והבית יוסף ובדיעבד יש לסמוך על שיטת הכלבו והט"ז והלבושי שרד שאף במקרה בו המאכלים לא יהיו מוכנים בבין השמשות של כניסת השבת, לא יחול עליהם שם מוקצה על הקדרה והמאכלים שבה המותרים לאכילה במהלך השבת.